

KIVIAIAD

AJALUGU JA KORRASTAMINE

Eestlaste komme kiviaedu rajada on kestnud juba aastasadu, arheoloogide väitel lausa aastatuhandeid. Ajast aega on kiviaiad meie kõrval olnud, ilma et me nende olemasolu oleksime ülemäära tähtsustanud või märkimisväärseks pidanud. Loomulikud oma tagasihoidlikkuses, köidavad nad oma lihtsuse ja tahumatusega neid, kes oskavad märgata. Kiviaedadest ei ole just palju kirjutatud ega ka kiviaia eri tüüpe peetud vajalikuks uurida, sest kujunes ju kiviaia väljanägemine enamasti kohaliku kivimaterjali iseloomust, selle kogusest ning aia enda otstarbest. Just nendest näitajatest sõltuski aia kehand ja läbilõige ning kiviaedade ehituslikku väärtust hinnati peamiselt lähtuvalt aia funktsioonist. Tänapäeval kipume ajalooliste kiviaedade väärtusi hindama pigem visuaalse väljanägemise järgi: kas see sobib maja, haljastuse ja autoga ning pöörame vähem tähelepanu aia kunagisele funktsioonile ja ehitusstiili ehedusele.

See tendents on oluliselt mõjutanud kiviaedade väljanägemist just viimastel kümnenditel, kus looklevad ja veidi robustsema ilmega põlluaiad on asendatud kuupja põhiplaaniga ülihoolikalt laotud sirgete steriilsete iluaedadega. Seetõttu ongi ajaloolistelt kiviaedadelt meile jäetud pärandi puhul tähtis näha ja ka ära tunda nende erinevaid vorme, nende rajamise põhjuseid, omapära ning väärtust. Enamus Eestimaast on kaetud uskumatult eriilmeliste kiviaedadega ja ohtlik „moevool“ neid ümber laduda ähvardab nende pärandirikkust oluliselt vähendada. Nagu ehituseski, ei märka me tihti vana, haruldast ja väärtuslikku ning nii jäävad ka vana sammaldunud kiviaia väärtused pinnapealsele vaatajale sageli märkamata. Selleks aga et väärtuslikku märgata ja mõista, tuleb eelkõige vabaneda eelarvamustest ja stiilieelistustest ning korraliku kiviaia mõiste endale selgeks teha.

Eerikusaare küla kiviaed Saaremaal.Foto Dan Lukas 2012.

Kulli küla kiviaed Saaremaal. Foto Dan Lukas 2012.

KUS ASUSID

Vanad sideaineta kiviaiad rajati põldude, heinamaade, aiamaade ja hoovide ümber ning tihti kattusid kiviaiad maavalduste piiridega. Kividest aiad ulatusid sageli ka vette. Nii rannalautrid kui ka lainemurdjad on rajatud samade ehitusvõtete ja vastupidavuse eesmärkidega kui põldude ja heinamaade äärsed kiviaiadki. Sarnased on need aiad ka välisilmelt.

Kuusnõmme küla kiviaed Saaremaal. Foto Dan Lukas 2012.

Rahtla küla kiviaed Saaremaal Foto Dan Lukas 2012.

Vaid valitud kividest ja hoolikamalt laoti kirikute, kalmistute ja mõisate aiad, samuti külatänava-äärsed ja hooviväravate-esised aialõigud. Nendes kohtades peeti lisaks funktsionaalsele oluliseks ka visuaalset: meisterlikumat ja tihedama kivilaomustriga teostust.

Üleval: Rahtla küla kiviaed Saaremaal. Foto Dan Lukas 2005.
Paremal: Leedri küla Leedri küla kiviaed Saaremaal.
Foto Dan Lukas 2009.

KIVIAIAD RAJATI MITMEL EESMÄRGIL

Kivid oli vaja põllult kokku korjata ja kuhugi paigutada – seega oli põlluserva kividest aia ladumine kõige loogilisem lahendus. Põllumaa, heinamaa, karjamaa või hoovi piire ehitati kaitseks loomade eest.
Kiviaed oli piiri tähis.
Laine murdmiseks: kiviaed ehitati vee piirile kalda kindlustamiseks või murdlaine lõhkumiseks sadamabasseini kaitseks.

MATERJAL

Kiviaedades kasutatud kivimaterjal ja materjali kogus dikteerisid planeeritava aia läbilõike. Paekivi ja graniitkivi võivad erinevates suurustes ja vormidega võimaldada väga erisugust aialadumist. Paekivi võib kiviaias olla mitmesuguse suuruse ja kujuga: ümar, ebakorrapärane tahukas, suure plaadina, õhukese kiltja kihina, toeka kuubina, klibuna, jne. Ka graniitkivi ehk maakivi ehk põllukivi ehk raudkivi võib olla ümar, lõhestatud, lopergune, plaatjas, kiiljas ning samuti suuruselt erinev. Sageli on olnud kiviaedade ehitusajal võimalik kasutada mitut eri suuruse ja kujuga kivimaterjali, vahel ka ainult ühesugust. Üldiselt kasutatigi seda materjali, mida parasjagu oli võimalik kätte saada. Seega saab väita, et kiviaedade materjal annab ülevaate paikkondlikust kivimist, sest suure tõenäosusega on aiaks kasutatud materjal pärit samast lähedusest.

Kallavare küla kiviaed Harjumaal. Foto Dan Lukas 2007.

Nii on näiteks Prangli saare aiad rajatud suhteliselt ümaratest graniitkividest, mis võimaldavad laduda vaid teatud tüüpi, väga sarnase väljanägemisega aedu ja tänu sellele on Prangli saare kiviaiad olnud aastasadu üheks pea muutumatuks külamiljöö säilitajaks. Seda haruldast kooslust oleks paraku lihtne lõhkuda, kui kellelgi peaks tekkima soov rajada saarele sissetoodud materjalist paekiviaedu. Loodetavasti Pranglil nii ei juhtu, nagu on kahjuks juhtunud juba paljudes teistes Eestimaa paikades. Kivide transport aedade rajamise ja taastamise tarbeks ühest kohast teise toimub nii Mandri-Eestis kui ka saartel, aga juba ka saartelt Mandri-Eestisse ja vastupidi. Kive muistsetest aedadest on aja jooksul ära kasutatud paljudes kohtades: sadamates, militaarrajatistes, teedel jm ning kiviaedade taastamiseks hakkab kohalikku materjali nappima. Tulemuseks on näiteks Põhja-Eesti paest kiviaed Järvamaal. Vanad kiviaiad peegeldavad ennekõike kohalikke traditsioone ja väärtusi ning uute aedade rajamisel peaks sellega arvestama.

Prangli saare kiviaed Foto Dan Lukas 2009.

Prangli saare kiviaed Foto Dan Lukas 2009.

ERINEVAD AIAD

Kiviaedu saab liigitada kolme suuremasse rühma: paekiviaiad, raudkiviaiad, segatüüpi aiad (aiad, kus kasutatakse paasi ja raudkivi läbisegi). Paekivist ja lõhestatud kivist on võimalik laduda püstisemaid aedu ning ümaramma kujuga kividest pealt ahenevaid aedu. Paekiviaiad võivad ka väga kitsa aluslaiuse juures üllatavalt kõrged olla. Näiteks Saaremaa läänerannikul on säilinud paekivist aialõigud, mille aluslaius ei ületa 40 sentimeetrit, samas on aia kõrgus tublisti üle meetri. Selline aed püsib stabiilsena vaid tänu oma looklevale põhjajoonele. Paekivist aedu leidub ka kuni kahe meetrise aluslaiusega. Raudkivi- ja segatüüpi aiad on läbilõikelt rohkem maadligi kui paekiviaiad. Selliste aedade aluslaius ei ole suurem kui kõrgus. Eestis leiduvate ajalooliste kiviaedade laius jääb vahemikku 30–280 cm, aedade kõrgus vahemikku 50–210 cm. Erinevate läbilõigetega ajaloolisi aiatüüpe võib kokku lugeda pea paarkümmend, kuid eelkõige tuleb mõista, et kiviaia läbilõige ei pruugi olla ühesugune kogu aia pikkuses, vaid võib varieeruda. Samas muutuvad mõõtude muutudes ka kiviaia proportsioonid.
Ajaloolise ja tänapäevase kiviaia üks huvitavamaid ja olulisemaid erinevusion kiviaia külje tõusunurk. Vanadel aedadel eksponeeriti kiviaia külgi kumeralt kaarduvana ja ahenevana, et aia külgpind oleks suurema pinnana vaadeldav ning aed seeläbi ka oluliselt stabiilsem. Viimastel aastakümnetel rajatud aiad püüavad meeldida võimalikult püstloodis külgseina ja sileda aiapealsega, mis muudab aiad ebastabiilseks, kuna selline ladumisviis eeldab juba sideaine kasutamist.

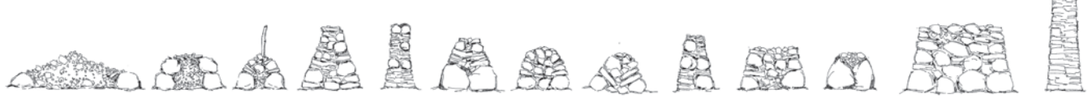
Vilsandi saare kiviaed. Foto Dan Lukas 2012.

Paekiviaiad. Joonis Dan Lukas.

Raudkiviaiad. Joonis Dan Lukas.

Segatüüpi aiad. Joonis Dan lukas.

KUIDAS TAASTADA AJALOOLIST KIVIAEDA

Esimese tööna tuleb selgitada taastatava kiviaia algupärane läbilõige ja ladumismuster. Tähtis on järgida ajaloolise aia ladumisstiili, et taastatud aialõigud ei eristuks aia algupärasest osast kas siis hoolikama ladumisstiili või teistsuguste mõõtmetega kivimaterjali poolest. Nii anname ka tulevastele põlvedele võimaluse nautida meie kiviaedade kui kultuuripärandi liigirikkust ning säilitame olulise osa kiviaedade traditsioonidest, omapärast ning stiilide paljususest. Vanad kiviaiad ei kulge looduses päris noolsirgelt ja ka aia pealmine tipujoon ei ole vaaderpassi järgi laotud. Aiad looklevad veidi ja nende kõrgusjoon matkib maapinna reljeefi. Loodusesse sobitunud ja sulandunud vanad kiviaiad on eeldatavasti rajatud muuhulgas ka keskkonda väärtustama, mitte aga domineeriva ja loodusele vastanduva müürina maastikku lõhkuma. Tihti jätavad aga kiviaia taastajad need asjaolud tähelepanuta ning ajaloolist lahendust püütakse, küll heasoovlikult, täiendada omaloominguga, mis haruldaste aiatüüpide säilitamisele kahjuks kaasa ei aita.

Mustla küla kiviaed Saaremaal. Foto Dan Lukas 2012.

Karala küla kiviaed Saaremaal. Foto Dan Lukas 2012.

**Taastamiseks vajalik kivimaterjal tuleb varuda aia lähipiirkonnast, et vana ja taastatud aia materjalierinevused oleksid minimaalsed. Valdav enamus vanu kiviaedu on rajatud otse pinnasele ja selleks eraldi aluspinna koorimist või vundamendi ehitust reeglina ette ei võetud, kuid siiski leidub ka erandeid. Aedade läbilõige ja ladumisviis oli sedavõrd kindel ja vastupidav, et külmakerked neid ei lagundanud. Tänapäeval tuleb selleks jälgida, et kõik aeda paigutatavad kivid asetseks maapinna suhtes võimalikult lapiti ja et kivi raskuskese oleks suunatud aia sisse. Iga järgnev kivirida tuleb nihutada veidi aia keskteljele lähemale, et aia „selg“ järk-järgult aheneks. Tähtis on järgida ka müürseppadele tuttavaid nõudeid, et vuugikohad ei kattuks ja et iga kivi kindlalt fikseeruks. Logisevate ja fikseerimata kivide raskuskese muutub ja nad võivad seeläbi põhjustada varinguid. Paekiviaedadele annavad stabiilsuse siduvad kivid, mis ulatuvad läbi aia. Kahte siledat fassaadi ladudes unustatakse tihti neid omavahel siduda; et ilusate otstega siduvaid kive (mis sobivalt mõlema aiakülje ladumismustrisse paigutuksid) ei ole leida, saab kannatada aia terviklik stabiilsus.
Vanade ajalooliste kiviaedade meisterlik ladumine ei väljendunud aedade tihedas ja siledas välisilmes, vaid vastupidavas ja stabiilses ladumisoskuses.**

Kallavare küla kiviaia mulk Harjumaal. Foto Dan Lukas 2007.

Raugu küla kiviaed Saaremaal.
Foto Dan Lukas 2005.

Muinsuskaitseamet
Uus 18, 10111 Tallinn
Telefon: 6403050
Faks: 6403060
E-post: info@muinas.ee
www.muinas.ee
Koostaja: Koostaja: Dan Lukas
Fotod: Dan Lukas
2012